

Tadeusz Brzeczkowski

Zespoły domenalne przechowywane w zasobie Archiwum Państwowego w Olsztynie

---

Echa Przeszłości 7, 175-200

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Tadeusz Brzeczowski
Archiwum Państwowe w Olsztynie

ZESPOŁY DOMENALNE PRZECHOWYWANE W ZASOBIE ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W OLSZTYNIE

I. Zagadnienia ustrojowe i dzieje zespołów urzędów domenalnych

W znaczeniu szerokim domena oznacza własność państwa: posiadłości ziemskie, regalia, dochody niestałe i daniny. W ścisłym znaczeniu oznacza tylko należące do skarbu państwa dobra ziemskie. Nie zalicza się do nich kopalń, hut, salin i innych zakładów przemysłowych. Domeny pruskie powstały z posiadłości ziemskich elektorów brandenburskich i książąt pruskich. Charakter własności państwowej uzyskały w 1820 r. (Allgemeine Landrecht i zarządzenie z 17.01.1820 r. o długach państwowych). Dawne postanowienia (z 1473, 1603 i 1713 r.) zostały zniesione bądź ograniczone edyktami i ustawami z 1808, 1809 i 1810 r. Sprzedaż domen była dopuszczalna, jeśli wymagały tego potrzeby państwa lub względy gospodarcze. Wcześniej zbywanie dóbr, a także zarządzanie nimi, należało formalnie wyłącznie do panującego. Uprawnienia sejmu (landtagu) w tym względzie ograniczały się do zatwierdzania budżetu państwa, razem z dochodami ze sprzedaży i z zarządzania domenami (art. 99, 103 i 104 Konstytucji Państwa Pruskiego). Faktycznie jednak w Księstwie Pruskim sejm posiadał wpływ na te sprawy. W XIX wieku uprawnienie do sprzedaży domen król pruski przyznał ministrowi rolnictwa, a z ograniczeniami – rejencjom (1835, 1838, 1870, 1877, 1904 r.)¹. Rejencje mogły zbywać tylko pojedyncze działki domenalne i leśne oraz drogi wiejskie i błonia, których roczny dochód nie przekraczał 100 marek i to

---

¹ Bitter „Handwörterbuch der preussischen Verwaltung”, dritte Auflage, Bd. I, Berlin und Leipzig, 1928, s. 388.

w przypadku, kiedy administracja domenalna i leśna mogła osiągnąć z takiej sprzedaży szczególne korzyści, albo jeśli wymagały tego potrzeby gospodarcze państwa lub cele ogólne.

Wcześniej dochód ze sprzedaży był używany na spłatę długów państwa (edykty i ustawy z 1810 i 1811 r.). Zdarzało się też, że domeny zastawiano za długi, ale pod warunkiem ich spłaty. Domeny nabyte w 1866 r. nie podlegały takim ograniczeniom. Gdy dawne długi państwa (z lat 1815–1820) zostały spłacone, pod koniec 1898 r. państwo uzyskało prawo swobodnego rozporządzania dochodami z domen i lasów. Dochody z ich sprzedaży miały być w określonej części odprowadzane do ogólnych funduszy państwa, a dopiero resztę przeznaczano na zakup lasów i urządzenie gruntów.

W okresie obowiązywania specjalnych gwarancji sprzedano tylko pojedyncze domeny, na spłatę długów z 1820 r. Później fiskus skupował prywatne dobra ziemskie i urządzał je jako domeny, szczególnie przed pierwszą wojną światową. Po pierwszej wojnie światowej skarb państwa nabywał dobra od prywatnych właścicieli tylko w tych obwodach rejencyjnych, w których nie było domen lub było ich niewiele. Posiadanie ich przez państwo miało służyć podniesieniu kultury rolnej i organizowaniu wzorcowych gospodarstw. Szczególnie duże sumy wydał rząd na zakup dóbr ziemskich w latach 1902 i 1908. Po roku 1920 nastąpił spadek takich zakupów z powodu rosnącej w Niemczech inflacji i ruiny skarbu państwa².

Posiadłości domenalne miały następujące formy:

- zamknięte folwarki domenalne, czyli właściwe domeny państwowe,
- samodzielne działki, jednak nie większe, niż średnie gospodarstwa chłopskie (grunta, łąki, lasy, bagna, budynki, zamki, młyny, gospodarstwa rybackie – bardzo wartościowe),
- winnice państwowe, szczególnie w Nadrenii,
- państwowe uzdrowiska (kurorty, sanatoria etc.),
- duże obszary bagien i trzęsawisk powiększane przed pierwszą wojną światową³.

Dochody z domen (Gefälle, Abgaben) składały się z:

a) daniny na rzecz pana gruntowego od chłopów użytkujących grunta domenalne:

- czynsze dziedziczne, gruntowe i domenalne,
- spieniężone daniny świadczone pierwotnie w naturze, czynsze od inwentarza;

b) świadczenia niestałe.

Dochody z domen miały duże znaczenie dla budżetu państwa w dawnych czasach, do XVIII wieku, a znacznie mniejsze od połowy XIX w. z powodu wzrostu wpływów z podatków i ceł. Domeny znajdowały się bądź we władaniu bezpośrednim państwa, bądź w rękach dzierżawców. Przeważnie jednak

² Ibidem, s. 389.

³ Ibidem, s. 390.

domeny były wdzierżawiane w ramach publicznego przetargu, a wyjątkowo – z wolnej ręki⁴.

Administracja domenalna podlegała najpierw ministrowi finansów, za wyjątkiem lat 1835–1848 (wtedy była podporządkowana ministrowi dworu królewskiego), a od 1878 r. – ministrowi rolnictwa. Na szczeblu prowincji zarząd domen podlegał prezesowi rejencji poprzez wydział podatków, domen i lasów. Rejencja posiadała uprawnienie do wdzierżawiania domen⁵. Do roku 1874 lokalną administrację domen stanowili intendenci domenalni (Domänenintendanten) podporządkowani landratom. Od 1874 r. lokalny zarząd domen tworzyli Domänenrentmeister i wspomagający ich Domänenrentämter, którzy nadzorowali dobra państwowe na obszarze jednego lub dwu–trzech powiatów, w zależności od liczby domen. Posiadali oni kasy domenalne. Po 1874 r. ich liczba w całych Niemczech wynosiła 107, a w 1927 r. tylko 28. Urzędnicy ci zwykle zarządzali bezpośrednio jedną domeną (jakby powiatową), w której rezydowali, oraz nadzorowali dzierżawców domen. Administracja ta nie była więc rozbudowana. Jeśli idzie o registry, to mamy do czynienia bądź z Domänen-Rent-Amtami (urzędami domenalno-skarbowymi na szczeblu powiatowym), bądź z domenalnymi (szczebel najniższy). Te ostatnie mogły mieć charakter dzierżaw, zastawów lub właściwych domen.

Jesienią 1944 r. archiwum królewskie i zapewne także zarządy domen przeprowadziły ewakuację wschodniopruskiego zasobu archiwalnego. Akta domenalne zostały jednak, jak się zdaje, pozostawione własnemu losowi, o czym świadczyć może Archiwum w Berlinie-Dahlem, które posiada jedynie znikomą ich część. W 1945 roku, wskutek działań armii radzieckiej i powojennej zawieruchy, zniszczona została większość akt urzędów domenalnych. Około 1950 roku, dzięki akcji władz wojewódzkich i powiatowych województwa olsztyńskiego, w zasobie nowoutworzonego Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Olsztynie, znalazły się akta 66 rozproszonych zespołów domenalnych razem z aktami innych registry.

W latach sześćdziesiątych XX w. Tadeusz Grygier wyłączył z dissolutów Archiwum i zinwentaryzował 52 zespoły domenalno-rentowe (później odeszło z nich 6) i jeden zbiór z 10 – ma szczątkowymi. W latach 1996–1998 Tadeusz Brzeczowski wyłączył z „luzów” 10 innych zespołów szczątkowych oraz dołączył dopływy do wielu zinwentaryzowanych przez Grygiera. Następnie stopniowo przeprowadził pełne opracowanie wszystkich zespołów domenalnych.

Tadeusz Grygier zebrał zespoły urzędów domenalnych z obszaru rejencji olsztyńskiej pod numerem XIV, domeny z obszaru rejencji gabińskiej skupił w grupie numer XV, registry domenalne z obszaru rejencji królewskiej w grupie numer XVI, a z obszaru rejencji kwidzyńskiej w grupie pod numerem XVII. Każdy zespół otrzymał także numer arabski określający jego miejsce w grupie. Poszczególne domeny otrzymały sygnatury rzymsko-arabskie,

---

⁴ Ibidem, s. 391.

⁵ Ibidem, s. 392.

np. Domänen Rent – Amt (dalej DRA) Allenstein – XIV/1, a DRA Neidenburg – XIV/9. Natomiast poszyty oznaczono kolejnymi numerami arabskimi. Sygnatury registratur były więc dwustopniowe, a poszytów – trzystopniowe. Ten system spotkał się w latach siedemdziesiątych XX wieku ze sprzeciwem Naczelnej Dyrekcji Archiwów w Warszawie (dalej NDAP), która nakazała wprowadzenie jednopiętrowej numeracji urzędów przy pomocy cyfr arabskich. NDAP poleciła też połączyć bardzo małe registratury w zbiór zespołów szcztątkowych. Otrzymał on numer 50.

II. Zbiór szcztątków zespołów domenalno-rentowych

W latach 1995–1996 Tadeusz Brzeczowski odnalazł w dissolutach APOL liczne dopływy akt do zespołów domenalnych oraz dalsze zespoły szcztątkowe. Wobec tego w maju 1998 r. wyłączył ze zbioru nr 50 następujące DRA: Bischofsburg (Biskupiec), Johannsburg (Pisz), Liebemühl (Miłomłyn), Lötzen (Giżycko), Wormditt (Orneta), Grünhoff (powiat Rybaki) i uformował z nich odrębne zespoły, a rzekomy urząd domenalny Angerburg (Węgorzewo) dołączył do zespołu Kreis–Justiz Commission Angerburg (Powiatowa Komisja Wymiaru Sprawiedliwości w Węgorzewie). Do zbioru dołączył natomiast kilka innych szcztątkowych registratur.

Obecnie zbiór liczy 12 zespołów szcztątkowych. A oto ich daty skrajne i zawartość:

DRA Behlenhof (Bielice, pow. suski)	2 cenne księgi wieczyste (1664–1760) oraz jeden poszyt akt dotyczących hodowli koni (1788–1804)
DRA Neidenburg (Nidzica)	1 księga z tabelami prestacyjnymi (1834–1855)
DRA Barten (Barciany, pow. kętrzyński)	1 poszyt akt dotyczących rozdzielenia gruntów między majątek szlachecki a chłopów (1768–1776) oraz księga płac robotników rolnych (1908–1916)
Domänen Amt Dollstädt (Dolno, pow. pasłęcki)	1 poszyt akt o prawach chłopów do przydziałów drewna (1755–1785), a drugi o cotygodniowym targu i o wprowadzeniu akcyzy (1755–1807)
DRA Rastenburg (Kętrzyn)	poszyt z aktami o warunkach dzierżawienia domeny (1833)
DRA Rössel (Reszel)	rejestr wpłat czynszów (1818–1819), ja. z publikandami, cyrkularzami i dziennikiem urzędowym (1830)
DRA Sensburg (Mragowo)	1 poszyt akt registratury policyjnej (1852–1870) i 1 poszyt akt o sprzedaży chłopom dębów (1858–1861)
DRA Soldau (Działdowo)	projekt instrukcji o szacowaniu dzierżawionych domen (1801–1810), akta o łanach sołeckich w Kłęczkowie (1751) 1859–1873
DRA Kirsteinsdorf (Kiersztanowo, pow. ostródzki)	1892–1920 kontrakty dzierżawny i budowlany, melioracja gruntów, budowa tamy, ulepszenie gleby
DRA Mensguth (Dźwierzuty, pow. szczycieński)	zestawienia dochodów z wsi (1790–1793)

Dom. Amt Prothainen (Protajny), pow. morąski	2 księgi akt o przeprowadzanych pracach melioracyjnych i ulepszeniu gleby i łąk na obszarze domeny (1929–1937)
Dom. Amt Willenberg (Wielbark), pow. szczycieński	kontrakty zawierane między zarządem domeny a chłopami na dzierżawienie łąków w osadach szkatułowych (1844)

Wartość tego zbioru jest oczywiście bardzo ograniczona z powodu jego niewielkich rozmiarów. Jednak niektóre księgi i poszyty są bardzo cenne, na przykład księgi ingrosacyjne Urzędu Domenalnego w Behlenhof (w Bielicach) w powiecie suskim.

III. Odrębne zespoły domenalno-rentowe na obszarze rejencji kwidzyńskiej

1. „Domänen-Rent-Amt Riesenburg”. Urząd Domenalno-Rentowy w Prabutach

Dobra ziemskie biskupiego (kwidzyńskiego) komornictwa prabuckiego przejęło w 1587 roku starostwo grodowe w Prabutach. W XVII wieku dobra te były oczywiście domeną książęcą (faktycznie elektorską). Należy zauważyć, że w Księstwie Pruskim w okresie od 1525 do 1721 roku dobra państwowe występowały w dwu formach: 1) jako komornictwa (Kammeramty) niezależne od starostów i podlegające bezpośrednio zarządowi kamer w Królewcu oraz 2) wsie i majątki należące do starostw i stanowiące uposażenie starostów i ich urzędników. Te drugie od końca XVII wieku podlegały zarówno staroście jak również zarządowi kamer (domen) w Królewcu a od 1723 kamerze wojennej i skarbowej. Od połowy XVIII w. obok nazwy „Kammeramt” używa się zamiennie określenia „Domänenamt”. Po roku 1806 zarząd domeny prabuckiej stał się Intendenturamtem⁶ (urzędem kierowanym przez intendenta), a od 1874 r. urzędem domenalno-rentowym kierowanym przez rentmajstra. Zarządzał on wszystkimi dobrami w powiecie suskim. W tymże wieku domenę prabucką tworzyło 16 osad:

Daty skrajne zespołu: 1726–1875, rozmiary: 504 j.a. o obmiarze 3,48 m.b. Stan zachowania można ocenić na około 50–60 %, bowiem registratura mogła liczyć kilkaset a może nawet tysiąc lub więcej jednostek. Nie zachowała się część generaliów (zapewne kilkadziesiąt poszytów) oraz znaczna ilość specjaliów (prawdopodobnie około 500).

Zawartość zespołu. Dział I składa się z trzech ksiąg z rachunkami zarządu domeny z lat 1726–1732 oraz z 21 z rozliczeniami generalnego dzierżawcy domeny z lat 1732–1762. Każda jednostka zawierała rachunki z jednego roku liczonego od pierwszego listopada jednego do pierwszego listopada następnego

⁶ M. Toeppen, *Historisch-comparative Geographie von Preussen. Nach den Quellen, namentlich auch archivalischen*, Gotha 1858, s. 308–312, 318, 382.

go. Tworzyły je: ogólne zestawienie dochodów i wydatków, wpływów z dziesięcin, danin i akcyzy, dochodów nadzwyczajnych, wydatków budowlanych oraz na transport i pocztę etc.

Dział II tworzy 40 jednostek różnorodnych akt z lat 1794–1872. Zawierają one zarządzenia i instrukcje władz nadrzędnych dla zarządu domeny w sprawach: kompetencje urzędu, zastawianie dóbr, finanse domeny, młyny, lasy, hamernie, regulacja granic między wsiami i folwarkami, pomiary i klasyfikacja gruntów, spory chłopskie, kultury ogrodnicze, uprawa tytoniu, hodowla koni, ochrona ptaków śpiewających. Były to ponadto ordynacja rybacka oraz zalecenia w sprawach subskrypcji książek, map, manuskryptów szkolnych i czasopism, cenzura tyczeń, tworzenie zakładów opiekuńczych dla dzieci, zarządzenia dotyczące wcielania katolickich wsi do parafii i wykonywania tabel statystycznych oraz instrukcje dotyczące zachowania się wobec niepokoju w Polsce w latach 1861–1865 (powstanie styczniowe i dwa lata poprzedzające).

Dział III. Specialia tworzą 402 poszyty z lat 1785–1875. Akta te zawierają sprawy podziałów gruntów i przewłaszczeń gospodarstw w 15 osadach podlegających Urzędowi Domenalno-Rentowemu. Każdy poszyt dotyczy tylko jednego gospodarstwa. Niekiedy akta jednej zagrody są zawarte w dwóch, trzech lub czterech poszytach. Znajdują się w nich liczne kopie starych umów kupna-sprzedaży, kopie wyroków sądowych w sprawach podziałów i dziedziczenia, zmiany świadczeń domenalnych związane z nimi. W aktach odbija się także przebieg procesu uwłaszczenia chłopów na obszarze domeny (pruska reforma uwłaszczeniowa). Są to bardzo cenne akta do badania zmian w stosunkach prawnych, własnościowych, gospodarczych i społecznych na obszarze ówczesnego powiatu suskiego zamieszkałego w dużej mierze przez ludność polską.

Dział IV (Wtórnik ksiąg rachunkowych parafii i szpitali – przytułków) składa się z 37 poszytów z lat 1733–1751. Zawiera on wtórnik egzemplarzy ksiąg rachunkowych zarządów trzech parafii: Biskupiec Pomorski, Gdakowo i Kisielice oraz dwóch szpitali – przytułków: w Biskupcu i Kisielicach. Te księgi trafiły do zarządu Domeny w ramach urzędowego nadzoru nad rachunkowością parafii i szpitali.

2. „Domänen Amt Löbau”. Urząd Domenalny w Lubawie

Klucz lubawski wraz z Lubawą stanowił uposażenie biskupów chełmińskich w ziemi lubawskiej. Klucz ten był domeną, w której biskup posiadał władztwo gruntowe. W XVI w. obejmowała ona 1 miasto i co najmniej 27 osad wiejskich. W 1614 r. liczyła ona 1774 łany ziemi. Domena była gęsto zaludniona. Znajdowało się na niej 16 młynów wodnych, 2 tartaki, 1 folusz, 1 cegielnia i 1 browar. Na jej obszarze działało w XVI w. 10 parafii, w których samej tylko ludności wiejskiej było 5685 osób. Z niewielkimi zmianami domena pozostała w posiadaniu biskupów do 1772 r.⁷

⁷ Zob. J. Śliwiński *Lubawa. Z dziejów miasta i okolic*, Olsztyn 1982, s. 32–43, 65, 66, 70, 89

W 1772 r. ziemie chełmińska i lubawska przeszły pod panowanie pruskie (I rozbiór Polski). Biskup utracił w 1773 r. posiadane dotychczas dobra, które przejął król pruski. Odtąd były one domeną państwową. Jej administrator mieszkał w Fijewie. Tworzyło ją 7 folwarków i 42 wsie⁸. W latach 1807–1815 ziemia lubawska należała do Księstwa Warszawskiego⁹, a następnie ponownie do Prus. Wskutek przeprowadzenia reformy uwłaszczeniowej w państwie pruskim po 1811 r. obszar domeny lubawskiej uległ znacznemu zmniejszeniu. Została więc po r. 1819 połączona z domeną nowomiejską, która przetrwała do 1919 roku. Po roku 1945 przetrwał tylko ułamek zespołu.

Daty skrajne zespołu: 1773–1819, rozmiary: 5 ja.

Zachowane poszyty stanowią niewielką częśćkę registratury. Są to, oprócz registrantu (spisu akt registratury), akta dotyczące organizowania sołectw i sądów wiejskich, przeniesienia szpitala-przytułku w Rumianie, sprawa opodatkowania księży, tabele statystyczne.

3. „Domänen-Amt Neumark”. Urząd Domenalno-Rentowy w Nowym Mieście n/Drwęcą

Neumark – Nowe Miasto n/Drwęcą, i wójtostwo przypadły w 1466 r. Polsce. Miasto było do 1772 r. siedzibą starosty grodowego, który przejął dobra ziemskie wójtostwa. W 1772 roku starostwo weszło w skład Prus i stało się domeną królewską. Domena nowomiejska przejęła po roku 1819 również dobra domeny lubawskiej, którą stanowiły dawne dobra biskupa chełmińskiego. Domena nowomiejska istniała do roku 1919, to jest do przyłączenia ziemi lubawskiej do odrodzonej Polski¹⁰.

W 1945 r. utracona została ogromna większość registratury Urzędu Domenalno-Rentowego w Nowym Mieście. Daty skrajne zespołu: 1772–1913, rozmiary: 39 j.a., stan zachowania – około 4%.

Zachowane poszyty stanowią znaczną reprezentację registratury. Tworzą ją trzy poszyty domeny w Łąkorku, trzynaście – registratury policyjnej I oraz dwadzieścia trzy – registratury policyjnej III. Akta domeny w Łąkorku zawierają ciekawe informacje historyczne o domenie z 1772 r., o egzekwowaniu szarwarku od chłopów (przewóz ładunków) oraz o podatkach płaconych przez proboszczów parafii katolickich. Registraturę policyjną I tworzą akta dotyczące budowy mostów, oczyszczania Drwęcy i Osy, rysunki sytuacyjne wsi i przysiółków, tabele statystyczne, sprawy melioracyjne, rakarnia. Z registratury policyjnej III przetrwały poszyty zawierające sprawy wspierania budowy i naprawy budynków kościelnych i parafialnych, utrzymania proboszczów i organistów oraz naprawy budynków szkolnych, utrzymanie szkół etc. Akta te mają stosunkowo dużą wartość badawczą.

---

⁸ Ibidem, s. 105.

⁹ Ibidem, s. 110–114.

¹⁰ Podstawowe informacje o Nowym Mieście zob. w *Miasta polskie w tysiącleciu*, tom drugi, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 134.

IV. Odrębne zespoły domenalno-rentowe na obszarze rejencji olsztyńskiej

1. Domänen Rent-Amt Lötzen. Urząd Domenalno-Rentowy w Giżycku

Po roku 1525 Giżycko z okręgiem prokuratora stało się starostwem grodowym, które przejęło krzyżackie wsie i folwarki. W XVIII w. dobra te i jeziora stały się domeną królewską. Siedzibą zarządu domeny był Althof-Lötzen czyli stary zamek i folwark nad jeziorem Niegocin. Alt-Lötzen, położone nad j. Kisajno, było natomiast siedzibą urzędu leśnego¹¹. W XIX w. do 1873 r. Giżycko było siedzibą powiatowego zarządcy domen zwanego w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych tego wieku intendentem domen (Domänen-intendent). Od 1874 r. zarządca ten zwał się Domänenrentmeister, któremu podlegały domeny: Wydminy, Kruklin i Staświny w pow. giżyckim oraz Orzysz i Wąż w pow. piskim a także Szóstak w ełckim. Były to faktycznie gospodarstwa wodne i rybackie. Wytworzona przez urząd registratura została w ogromnej większości utracona w 1945 r.

Daty skrajne zespołu: 1797–1938, rozmiary: 19 ja. Stan zachowania wynosi około 1–2%. Zawartość zespołu stanowi 5 poszytów z serii „sprawy właścicieli i uprawnienia”, 7 z serii „administracja specjalna i policyjna” (urządzanie łaźni, drewno z jeziora Niegocin, nieuprawniony wypas bydła na łąkach domenalnych et.), 3 z serii administracja ogólna oraz 4 księgi kancelaryjne.

2. „Domänen – Rent-Amt Allenstein”. Urząd Domenalno-Rentowy w Olsztynie

Do roku 1772 okolice Olsztyna stanowiły komornictwo olsztyńskie to jest okręg należący do kapituły katedralnej diecezji warmińskiej. Komornictwo to także urząd zarządzający tym okręgiem¹². Zabór Warmii przez króla pruskiego Fryderyka II w pierwszym rozbiórce Polski w 1772 roku doprowadził wkrótce do likwidacji tutaj świeckiej administracji biskupiej i kapitulnej. Komornictwo olsztyńskie zostało odebrane kapitule i przekształcone w państwową domenę¹³. W pierwszej połowie XIX domena olsztyńska stała się intendenturą domenalną to jest urzędem nadzorującym domeny w południowej Warmii¹⁴. Jej obowiązkiem było także wspieranie budowy kościołów i probostw ewangelickich w połu-

¹¹ *Vollständige Topographie des Königreichs Preussen. I Teil: Topographie von Ostpreussen*, herausgegeben von J.Fr. Goldbeck, Königsberg u. Leipzig (1785). Nachdruck Hamburg 1990. *Vollständige Topographie von Litthauischen Cammer-Departement*, s. 3, 89.

¹² Szerzej o tym pisał B. Leśnodorski w pracy pt. *Dominium warmińskie (1243–1569)*, Poznań 1949.

¹³ Zob. J. Obłąk, *Historia diecezji warmińskiej*, Olsztyn 1959.

¹⁴ O urządach i intendenturach domenalnych pisał M. Toeppen, op. cit., s. 382, 383.

dniowych powiatach Warmii, która do roku 1772 była zamieszkała niemal wyłącznie przez katolików. Zadaniem domeny było, oprócz zarządzania państwowymi dobrami ziemskimi, wspieranie protestantyzacji Warmii¹⁵.

Nie wiadomo, czy zespół znajdował się wśród ewakuowanych z Królewca jesienią 1944 r. archiwaliów wschodnio-pruskich. W drugiej połowie 1945 lub w 1946 r. odkryto jego część na terenie ówczesnego województwa olsztyńskiego.

Daty skrajne zespołu: 1789–1900. Do urzędu należało kilkanaście osad wiejskich na obszarze powiatu olsztyńskiego. Rozmiary zespołu: 33 ja. Stan zachowania wynosi ok. około 3%

Grupa 1 liczy 2 jednostki z lat 1813–1857, 1900 i zawiera: akta umowy kupna – sprzedaży zagrody w Skajbotach oraz akta nadania własności rolnej w obwodzie barczewskim.

Grupa 12 to tylko jeden poszyt z lat 1840–1854 z pismami dotyczącymi powołania weterynarza w powiatach lidzbarskim i olsztyńskim.

Grupę 13 tworzy jedna jednostka z lat 1838–1860: pociąganie do wiejskich świadców komunalnych ludzi mieszkających w budynkach kościelnych na gruntach parafialnych.

Grupa 22 liczy 3 poszyty z lat 1843–1855: cyrkularz i instrukcja dla sołtysów i zarządów wsi, spis świadców osobistych chłopów, wydzierżawianie uprawnień do łowienia ryb w zimie.

Grupę 24 stanowią dwie jednostki z lat 1840–1856: likwidacja obowiązku robocizny z motyka, pisma dotyczące linii kolejowej Toruń – Królewiec.

Grupę 27 tworzy tylko jeden poszyt z lat 1860–1866: sprawa osuszenia małego jeziora znajdującego się w granicach wsi Wierzbica.

Grupa 28 liczy trzy jednostki z lat 1823–1873: zarządzenia i zalecenia w sprawie uprawy tytoniu, sprzedaży lnu, organizacja gmin wiejskich oraz ich klasyfikacja.

Grupa 33 – jedna jednostka z lat 1826–1831: akta dotyczące zorganizowania wsparcia dla podporucznika Josepha von Mathysa z Rykowca.

Wydział II. Likwidacja feudalnych świadczeń etc. składa się z czterech grup rzeczowych. Grupa 5 składa się z pięciu poszytów z lat 1825–1866: sprawy zniesienia opłat za szarwark sprzężajny i za pańszczyznę realną od osady chałupników, spis opłat za pańszczyznę ręczną i sprzężajną od innych osad, recesy separacyjne wsi Kaletka i Mokajny.

Grupa 16 – jedna jednostka z 1860 roku: sporządzenie rejestru środków utrzymania chłopów.

Grupę 21 tworzą dwie jednostki z lat 1823–1875: sprawa wykorzystania dwu izb w lewym skrzydle zamku oraz sprawa kaplicy a także restauracja zamku olsztyńskiego.

---

¹⁵ O postępach protestantyzacji Warmii świadczy utworzenie w latach 1793–1871 siedmiu parafii ewangelickich, zob. *Die evangelischen Kirchengemeinde in Ostpreussen und Westpreussen in den Pfarr – Almanachen von 1912 u. 1913*, Hamburg 1987. A. Provinz Ostpreussen Pfarr-Almanach für die Provinz Ostpreussen, herausgegeben. v. Schirrmann u. Hirsch, Königsberg 1912, s. 56, 57.

Grupa 25 składa się z dwu poszytów z lat 1839–1871: sprawy odszkodowania dla ludności wiejskiej za rezygnację z wykorzystywania pastwisk w lasach państwowych oraz pisma dotyczące posiadanych przez nią gruntów i łąk leśnych.

Registratura policyjna składa się tylko z trzeciej grupy rzeczowej z aktami z lat 1827–1868: utworzenie kasy budowy probostwa w Jedwabnem, pisma dotyczące kościołów ewangelickich w Dobrym Mieście, Jezioranach i Biskupcu oraz akta dotyczące uwięzienia robotnika za kradzież.

Zespół umożliwia w znacznym stopniu badanie dziejów wsi w powiecie olsztyńskim w końcu XVIII i w pierwszych trzech ćwierćwieczach XIX w.

3. „Domänen – Rent-Amt Hohenstein, Kreis Osterode. Urząd Domenalno-Rentowy w Olsztynku, pow. ostródzki

Daty skrajne: 1723–1873, rozmiary 20 ja. Stan zachowania wynosi około 2 procent.

Grupa I „Sprawy ogólne, zapisy etc.” obejmuje tylko 4 poszyty z lat 1806–1866. Zawiera archiwalia dotyczące przejęcia spraw rachmistrza Jedamini przez starostę powiatowego, ustalenia stanu osad domeny w 1809 po zakończeniu wojny z Francją, zapisy 2 działek w księdze wieczystej, wnioski mieszkańców o przekazanie im drewna budowlanego należącego się im z lasów państwowych /1847–1866/.

Grupa II. „Świadczenia i służby” składa się z czterech poszytów z lat 1770–1833. Zawierają one wykazy dziedzicznych zagród chłopskich i nowych majątków dzierżawionych dziedzicznie, sprawy czynszów od bartników, nadzór osad leśnych nad lasami oraz pisma o przywróceniu administracji tytoniowej i w ogóle dotyczące uprawy tytoniu.

Grupa III. „Sprawy graniczne” – jedna jednostka z lat 1723–1823. Tworzą ją akta dotyczące nadmiaru 11 łanów i 28 morgów będących przedmiotem sporu między mieszkańcami wsi Jemiołowo i Królikowo.

Grupa IV. „Osadnictwo, przemysł i stan gospodarczy domeny” – trzy poszyty z lat 1753–1820: koszty poniesione przez osadników, poddanych lub Kamerę Wojenno-Skarbową, spisy fabryk i manufaktur na obszarze domeny, wykazy szkód wyrządzonych przez wichury.

Grupa V tworzy tylko jeden poszyt z aktami dotyczącymi zbieraczy przędzy z lat 1756–1804.

Grupę VI stanowi także jedna jednostka: opisy szkód, które wyrządziły w lasach domeny wojska francuskie w roku 1812.

Następną zachowaną część zespołu stanowi pozostałość registratury finansowej licząca cztery poszyty i jedną księgę z lat 1775–1873: wykazy czynszów leśnych, księga rachunkowa za rok obrachunkowy 1791/1792, akta domenalnego urzędu policyjnego o osadnikach w Sudwie, poszyt z pismami o uprawnieniach mieszkańców wsi Dąb do bezpłatnego drewna budowlanego oraz inny dotyczący separacji uprawnień do obydwu jezior dąbrowieńskich, które były własnością komunalną.

4. „Domänen-Amt Liebemühl”, Kreis Osterode. Urząd Domenalny w Miłomłynie, pow. ostródzki

Po sekularyzacji Zakonu (1525) Miłomłyn wszedł w skład przemarskiego starostwa grodowego. Od początku XVIII w. tamtejsze folwarki stanowiły domenę zarządzaną bezpośrednio przez urzędnika państwowego bądź dzierżawcę. Wytworzone przez urząd akta zostały w ogromnej większości utracone w 1945 r. Archiwiści olsztyńscy uratowali ułamek registratury. Daty skrajne 1755–1804, liczba ja. 15. Stan zachowania wynosi około 1,5%.

Zachowane akta stanowią niewielką reprezentację registratury. Obejmują one sprawy dziedziczenia, akta właścicieli gruntów chłopskich, ustalanie pogłowia bydła, budowę i naprawy młynów oraz obciążenia wojskowe domeny.

5. „Domänen – Rent-Amt Johannsburg”. Urząd Domenalno-Rentowy w Piszcu

Po sekularyzacji Zakonu Krzyżackiego w 1525 r. wójtostwo piskie zostało przekształcone w starostwo grodowe (Hauptamt). W XVII wieku powstały na obszarach puszczańskich osady zwane szkatułowymi. Dochody z tych osad szły na utrzymanie dworu elektora brandenburskiego. Po odebraniu starostom uprawnień skarbowych w 1723 r. dobra starostwa przekształcono w domenę królewską. W końcu XIX w. powstał w Piszcu urząd domenalno-skarbowy zarządzający tutejszymi domenami państwowymi.

Daty skrajne zespołu: 1764–1913, rozmiary 6 ja. Stan zachowania registratury wynosi około 1%. Zachowane akta stanowią małą reprezentację registratury. Dotyczą one tartaku nad Nidą, młyna pod Piszem, jezior domenalnych i rybołówstwa oraz spraw kupna-sprzedaży nieruchomości w domenie.

6. Domänen Rent-Amt in Bischofsburg. Urząd Domenalno-Rentowy w Biskupcu

1854–1874, 5 ja. Zachowały się tylko akta domenalnego urzędu policyjnego dotyczące sprawy rakarni, wydzierżawienia uprawnień rybackich na jeziorach Dadaj, Tejstymy i Rzeckie, wydzierżawienia trzciny i sitowia na jeziorze Dadaj, pisma odnoszące się do majątku Kramarka i gruntów urzędu.

7. „Domänen – Rent-Amt Friedrichsfelde”, Kreis Ortelsburg. Urząd Domenalno-Rentowy w Chochole, pow. szczycieński

Daty skrajne zespołu: 1750–1870. Rozmiary zespołu: 20 ja., stan zachowania 1–2%.

Stara registratura (1754–1809): 7 ja. z aktami wydzierżawionej domeny: księgi rachunkowe dzierżawcy, sprawy lasów wiejskich i huty szkła w Spychowie oraz karczmy.

A. Ogólna registratura służebności i danin chłopskich (1799–1869). Zachowały się z niej tylko cztery poszyty: sprawy lasów komunalnych, informacje geograficzne i topograficzne o poszczególnych osadach domeny, informacje o klasztorze raskolników w Spychowie.

B. Registratura finansowa (1750–1867). Obecnie liczy tylko cztery jednostki: zbudowanie młyna w Bystrzu i spór młynarza z mieszkańcami okolicznych wsi z powodu spiętrzania wody, sporządzenie nowych tabel prestacyjnych, sprawa pozyskiwania bursztynu oraz melioracji podmokłych łąk.

C. Repozytura intendentury domen (1819–1837). Pozostały z niej trzy poszyty: zamiana dóbr, rozdział świadczeń, eksmisja kolonisty, zmiany w posiadaniu gruntów etc.

D. Registratura policyjna (1828–1870). Zachowały się jedynie dwie jednostki: budowa i naprawy kościoła i budynków probostwa oraz informacje o niepokojach w zaborze rosyjskim w okresie powstania styczniowego i po nim.

V. Odrębne zespoły domenalno-rentowe na obszarze rejencji królewieckiej

1. „Domänen – Rent-Amt in Bartenstein”. Urząd Domenalno-Rentowy w Bartoszcach

Daty skrajne zespołu: 1720–1877, rozmiary 16 ja. Stan zachowania wynosi około 1–2%.

Pierwszy poszyt z lat 1804–1836 zawiera przepisy stosowane przy dziedzicznym wydzierżawianiu chłopom gruntów domenalnych. Następne 6 jednostek z lat 1720–1877 tworzy registraturę policyjno-domenalną. Zawierają one: przepisy policyjne dotyczące likwidacji pogłowia wilków, sprawy szkoły w Ponikach, dróg, mostów i młynów oraz problemów statystycznych i topograficznych. Z właściwej registratury domenalnej pozostało 9 poszytów z lat 1782–1849. Zawierają one akta dotyczące likwidacji świadczeń feudalnych chłopów, różnych danin, służb na rzecz zamku, sporu z chłopami o deputat drzewny, czynszów za użytkowanie lasów przez chłopów, chałupników, komorników i najemników.

2. „Domänen – Rent-Amt Braunsberg”. Urząd Domenalno-Rentowy w Braniewie

Do roku 1772 kilkanaście wsi i folwarków koło Braniewa¹⁶ stanowiło komornictwo to jest okręg należący do biskupa warmińskiego. Komornictwo to także urząd zarządzający tym okręgiem¹⁷. Zabór Warmii przez króla pruskiego Fryderyka II w pierwszym rozbiórze Polski w 1772 roku doprowadził

¹⁶ Szersze informacje o wsiach powiatu braniewskiego zawiera praca *Braniewo. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1973, s. 207–238.

¹⁷ Por. B. Leśnodorski, op. cit.

wkrótce do likwidacji tutaj świeckiej administracji biskupiej i kapitulnej. Komornictwo braniewskie zostało przekształcone w państwową domenę¹⁸. W pierwszej połowie XIX domena braniewska stała się intendenturą domenalną to jest urzędem państwowym nadzorującym domeny w północnej Warmii¹⁹. Jej obowiązkiem było także wspieranie tam budowy kościołów i probostw ewangelickich.

Daty skrajne zespołu: [1727] 1773–1880, rozmiary zespołu: 158 ja. Stan zachowania wynosi 10–15 procent. Brakuje wielu grup rzeczowych, a w istniejących grupach – licznych poszytów.

Registratura główna „Akta ogólne i specjalia” liczy siedem jednostek z lat 1727–1864. Zawiera ona jeden poszyt z zarządzeniami (1727–1808), jeden z aktami dotyczącymi wyboru delegatów powiatowych do wydziału banku ziemskiego w Królewcu (1814–1815) oraz pięć jednostek specjalistów: dzierżawa ziemi, sprawa tabel prestacyjnych, likwidacja danin feudalnych i rozdział gruntów we Fromborku i Braniewie (1799–1864).

Registratura finansowa liczy 135 ja z lat 1773–1874 w trzynastu grupach rzeczowych.

Grupa 1 „Sprawy organizacyjne” w latach 1776–1822, składa się z czterech poszytów: przyłączenie dwu wsi domeny pieniądzeńskiej i dwu innych do domeny braniewskiej oraz nowa organizacja urzędów powiatowych w latach 1816–1819.

Grupa 2 „Zarządzanie sprawami domeny i nominacje” w latach 1798–1870, sześć jednostek: ponowny wybór sołtysów, odwoływanie i powoływanie tychże a także przysięgłych, wyznaczenie okręgów sołeckich, bezpłatne odstąpienie placu zarządowi domeny etc.

Grupa 4 „Różne sprawy służbowe”, 1792–1825, trzy ja.: ogólne informacje o wsiach domeny, dane statystyczne, wykonywanie wykazów rodzin katolickich, ewangelickich i żydowskich.

Grupa 5 „Uprawnienia i zobowiązania gruntowe”, 1784–1871, trzy jednostki: sprawy dotyczące własności ziemi i zobowiązań z tytułu jej posiadania, wykazy zagospodarowanych łąnów chłopskich, wykazy danin przy zmianie właścicieli gruntów.

Grupa 6 „Ogólne sprawy domeny, 1774–1803, dwa poszyty: sprawa pańszczyzny dla kolegium jezuickiego z wsi Pierzchały i Wierzno Małe, postanowienie urzędu policyjnego magistratu braniewskiego dotyczące wspólnej łąki na polach Nowego Miasta Braniewo.

Grupa 8 „Nadawanie własności”, 1773–1828, osiem ja.: wydzierżawiania i nadawanie ziemi, działek, placów i młynów, informacje o służebnościach z tytułu posiadania lub dzierżawienia.

Grupa 9 „Sprawy rozdzielania własności”. Jest największa z wszystkich działów i liczy 58 poszytów z lat 1786–1873. Zawiera akta dotyczące szeroko

---

¹⁸ J. Obłąk, op. cit.

¹⁹ M. Toeppen, op. cit., s. 382, 383.

rozumianego obrotu ziemią: sprzedaży znacznej części danego gospodarstwa lub niewielkich działek przeważnie chałupnikom a także placów – zwykle komornikom. Zarząd domeny rejestrował wszystkie zmiany w stanie posiadania jako urząd a także jako pan gruntowy w celu wprowadzenia zmian w wymiarze danin zarówno od posiadaczy gruntów jak od dzierżawców dziedzicznych.

Grupa 10 „Sprawy separacyjne” w latach 1796–1799. Zachowała się zaledwie jedna jednostka składająca się z akt dotyczących rozdzielenia zlikwidowanej wspólnej własności ziemi folwarku rogickiego i chłopów ze Świętochowa.

Grupa 11 „Wydzierżawianie, sprzedaż nieruchomości, tworzenie domeny”, 1773–1874, jedenaście ja.: protokoły czynności prawnych spowodowanych tymi sprawami, ekstrakty z rejestrów i manualów oraz rejestry, zarządzenia, szacowanie wartości nieruchomości, spis folwarków i ilości łąnów, kontrakty i wyroki, licytacja przy zakupie drewna, rokowania w sprawie likwidacji rakarni braniewsko-fromborskiej etc.

Grupa „Przekazywanie dziedzictwa” w latach 1773–1808 liczy trzydzieści jednostek. Obejmuje akta dziedziczenia nieruchomości, przeważnie gospodarstw, zwykle przez najbliższych krewnych a niekiedy przez obcych w drodze zapisu. Zarząd domeny rejestrował te czynności prawne z tych samych powodów co przy sprzedaży gospodarstw.

Grupa „Likwidacja danin feudalnych chłopów”, 1850–1859, tylko jeden poszyt. Ten dział akt w registraturze był pierwotnie bardzo duży, jak dowodzi tego stan jego zachowania w zespole domeny prabuckiej. Jest to zaledwie ślad przeprowadzania reformy uwłaszczeniowej.

Grupa 12 „Dochody domeny”, 1799–1850, sześć ja.: wymiar szarwarków i robocizny chłopów w kilku wsiach domeny, obliczanie wymiaru spieniężonej pańszczyzny, wymiar podatku w zbożu i od rogacizny, wykaz niestałych danin, sprawa zniesienia przymusu spożycia alkoholu.

Grupa 13 „Sprawy karczem i młynów” w latach 1808–1822 liczy tylko jeden poszyt i zawiera akta dotyczące ordynacji młyńskiej z 1808 roku, zniesienia przymusu przemiału zboża w pańskich i domenalnych młynach oraz spowodowanych przez nie skutków.

Registratura policyjna liczy tylko 16 poszytów z lat 1773–1880. Składa się z trzech grup rzeczowych, brakuje kilkunastu z nich. Tworzą ją akta z różnych dziedzin.

Grupa 14 „Budowa dróg i mostów” z lat 1779–1880. Tworzy ją 11 poszytów: zarządzenia i instrukcje w sprawie budowy lub naprawy mostów, ustalenie funduszu budów, dostarczanie drewna i ziemi na budowy, wyznaczanie chłopów do robót i wymierzanie robocizny, budowa lub naprawa tam, protokoły porozumień zarządu domeny z chłopami w tych sprawach.

Grupa 15 „Budowle wodne” z lat 1778–1817, dwie jednostki: budowa i naprawa śluzy na rzeczce Bauda przez mieszkańców wsi Płoskini i Dąbrowy, akta dotyczące rowu odpływowego Nowego Miasta Braniewa (protokoły, recesy porozumień, kosztorysy).

Grupa 16 „Sprawy kościołów i szkół”, z lat 1773–1872, trzy ja.: obowiązek dostarczania drewna opałowego seminarium, budowa kościoła ewangelickiego w Braniewie oraz podział majątku kolmerskiego i regulacja świadczeń z tego majątku dla kościoła katolickiego w Tolkowcu /1869–1872/.

3. Domänen Rent-Amt Frauenburg, Kreis Braunsberg. Urząd Domenalny we Fromborku, pow. braniewski

Daty skrajne zespołu: 1773–1824, rozmiary: 28 ja.. Stan zachowania wynosi około 3 procent.

Dział I „Zapisy i kontrakty” obejmuje tylko trzy poszyty z lat 1778–1823. Zawiera potwierdzenia ośmiu zapisów gruntów, liczne dokumenty królewskie i reskrypty oraz decyzje kamery wojenno-skarbowej w sprawie młyna w Rogitach.

Dział II. „Dokumenty przyjęcia gospodarstw za pańszczyznę” liczy 10 poszytów z dokumentami i aktami z lat 1775–1823. Akta dotyczą dwudziestu ośmiu posesji.

Dział III. „Registratura finansowa” składa się z siedmiu poszytów z lat 1773–1813. Zawierają one akta prestacyjne, ustanawianie ksiąg spraw gruntowych, warunki przekazania karczmy i osiedlenia dwu rodzin, sprzedaż gruntów fromborskiego szpitala i młyna oraz folwarków i lasów domeny fromborskiej.

Dział IV. „Registratura policyjna” liczy osiem jednostek z lat 1773–1824. Tworzą je akta dotyczące głównie budowy lub naprawy mostów nad strumieniami i kanałami, rozdzielania robocizny przy budowie i naprawach a także niezbędnych do tego materiałów. Dotyczą także budowy dróg na obszarze domeny fromborskiej.

4. Domänen-Rent-Amt Wormditt, Kreis Braunsberg. Urząd Domenalno-Rentowy w Ornećcu, pow. braniewski

Orneta z okolicą stanowiła od XIV w. do r. 1772 komornictwo biskupów warmińskich. Wówczas wraz z całą Warmią została wcielona do Prus (I rozbiór Polski). Król pruski odebrał biskupowi dobra ziemskie, które stały się domeną królewską. Daty skrajne zespołu: [1348] 1751–1853, rozmiary: 7 ja. Stan zachowania: wynosi około 1–2%.

Zachowane poszyty stanowią małą reprezentację registratury domenalnej, ale są bardzo cenne. Są to bowiem registry z kopiami bardzo starych dokumentów lokacyjnych i nadań (z 1348, 1505, 1596 etc.) biskupów i kapituły warmińskiej a także ich potwierdzeń z XVI i XVII w. oraz oryginały dokumentów z XVIII i pierwszej połowy XIX w. Dokumenty z okresu XIV – pierwszej połowy XVIII w. zostały sporządzone po 1772 r. na potrzeby władz pruskich jako odpisy ze starych ksiąg ingrosacyjnych komornictwa orneckiego.

5. Domänen-Rent – Amt Kobbelbude, Kreis Preussisch Eylau”. Urząd Domenalno-Rentowy Kobylej Budzie, pow. iławicki

Daty skrajne zespołu: 1755–1867, rozmiary: 12 ja... Stan zachowania wynosi około 1 procenta.

Dział I „Stare akta” obejmuje tylko 2 poszyty z lat 1755–1800. Zawiera archiwalia dotyczące spraw granicznych dwu wsi Tiefenthal – Wysokoje i Döbenicken /brak nowej nazwy/.

Dział II. „Registratura finansowa” składa się z siedmiu poszytów z lat 1827–1867. Zawierają one akta w sprawach ustanawiania podatku pogłównego i od bydła a także regulacji podatku gruntowego według ustaw z lat 1850 i 1861 oraz podatku od budynków, likwidacji wolności podatkowych a ponadto wykazy gruntów obciążonych daninami domenalnymi.

Dział III. „Registratura policyjna” liczy trzy jednostki z lat 1818–1863. Tworzą je akta dotyczące przyjęcia i wykonania tabel topograficzno-statystycznych zgodnie z nowym, skorygowanym podziałem prowincji pruskiej na powiaty a także wykazy budynków służbowych znajdujących się na obszarze domeny.

6. Domänen Rent – Amt zu Preussisch Eylau. Urząd Domenalno-Rentowy w Pruskiej Iławie

Daty skrajne: 1763–1873, 7 ja. Stan zachowania wynosi około 1 procenta. Grupę I „Registratura finansowa” tworzą cztery poszyty: sprawy dziedzicznych młynów, wynagrodzenia sołtysów, podział wsi Hussehnen (Pogranicznie), budowa młyna wodnego we wsi Althof. Grupę II. „Nadanie własności” stanowią trzy ja.: sprawy uczęszczania dzieci do szkół, ściąganie danin szkolnych, zakładanie cmentarzy, nadzór nad pochówkami, sprawy rakarń.

7. Domänen Rent – Amt zu Schaaken, Kreis Königsberg. Urząd Domenalno-Rentowy w Szakach, pow. królewiecki

[1528] 1749–1875, 38 ja. Stan zachowania – około 4%. Zachowały się resztki akt 13 grup rzeczowych: I. „Stare akta”: wiadomości o starych świadczeniach, służbach i uprawnieniach dóbr na prawie chełmińskim. II. „Lasy, drewno i pastwiska leśne”, III. „Sprawa zniesienia przymusu propinacyjnego i młyńskiego, IV. „Budżet specjalny” w latach 1812–1824, V. „Rachunki roczne” z lat 1826–1832, VI. „Daniny, czynsze, służby i ciężary domenalne”. VII. „Tabele prestacyjne”. VIII. „Podatki”. IX. „Drogi i tamy”. X. „Sprawy rybołówstwa”. XI „Sprawy przeniesień”. XII „Sprawy procesowe”. XIII „Varia”.

8. Domänen Rent – Amt zu Caymen, Kreis Labiau. Urząd Domenalno-Rentowy w Caymen, pow. labiawski

[1615] 1771–1855, 9 ja. Stan zachowania – około 1%. Dział I „Registratura finansowa” tworzy sześć jednostek.: wykazy kolmerów i chłopów otrzymu-

jących drewno z lasów domeny, dokumenty przejęcia łąnów czynszowych i pańszczyźnianych oraz księgi rachunkowe. Dział II „Registratura policyjna” stanowią dwie ja.: akta bonifikaty dla cmentarzy i wsi.

9. Domänen Rent – Amt zu Labiau. Urząd Domenalno-Rentowy w Labiawie

1746–1872, 9 ja.. Stan zachowania – około 1 procenta. Uratowano pozostałości 6 grup rzeczowych. I „Stare akta”: ordynacja wiejska, wiadomości o obsadzie wsi przez chłopów, II. „Nadanie własności ziemi byłym chłopom poddanym”, III. „Budownictwo wodne”, IV. „Grunta w dzierżawie dziedzicznej”, V. „Łączenie miejscowości”, VI „Sprawy kościołów i szkół”.

10. Domänen Rent – Amt zu Mehlauken, Kreis Labiau. Urząd Domenalno-Rentowy w Mehlauken, pow. labiawski

1743–1872, 17 ja., stan zachowania – około dwu procent. Registraturę finansową reprezentują cztery grupy rzeczowe (8 ja.). 1. Stare akta (sprawy pospolitego ruszenia), 2. Sprawy drzew owocowych i innych, 3. Sprawy ogólne domeny, 4. Księgi rachunkowe urzędu. Z registratury policyjnej zachowały się resztki trzech grup rzeczowych (6 ja.): 1) Sprawy łowieckie, 2) Policja budowlana, 3) Właściwa administracja policyjna. Z registratury kościelnej i szkolnej pozostały trzy poszyty: reskrypty, regulaminy dotyczące kościołów i szkół, instrukcja, organizowanie nowych szkół w domenie etc.

11. Domänen Amt zu Preussisch Mark. Urząd Domenalny w Przemarku, dawny pow. morąski

Daty skrajne zespołu: 1727–1872, rozmiary zespołu: 12 ja. Stan zachowania wynosi 1%. Zawartość zachowanej części zespołu określają tylko pozostałości pięciu działów akt.

Dział I „Stare zapisy etc.” obejmuje jedynie 2 poszyty z lat 1727–1789. Zawierają one sześć zapisów spadkowych i akta sporu między dwoma wsiami o łąkę znajdującą się na wyspie na Jezioraku oraz o dziedziczną dzierżawę Reiher Werder.

Dział II. „Registraturę finansową” tworzy tylko 1 poszyt z aktami z lat 1844–1867 dotyczącymi likwidacji urzędu domenalnego w Przemarku i utworzenia urzędu domenalno-rentowego w Zalewie.

Dział III. „Registratura policyjna” stanowią cztery jednostki z lat 1752–1872. Tworzą je następujące akta: ustanowienie urzędów sołtysich i ich wynagrodzeń, akta ogólne o ochronie ryb w jeziorach górno-pruskich, informacje topograficzne i inne o osadach wiejskich, nadzór nad Żydami i spisy rodzin żydowskich w poszczególnych miejscowościach domeny.

Dział IV „Sprawy szkół wiejskich” tworzą 4 ja. z lat 1821–1871 z aktami dotyczącymi szkół i nauczycieli w Moragu i Starym Dzierzgoniu, szkół wiejskich, uprawnień szkół do ziemi i łąk.

Dział V „Sprawy ubogich” stanowi tylko jedna jednostka z 1871 roku zawierająca tabelaryczny wykaz ludzi biednych w obwodzie domenalnego urzędu policyjnego.

12. Domänen-Rent – Amt Preussisch Holland”. Urząd Domenalno-Rentowy w Pasłęku

Daty skrajne zespołu: 1713–1874, rozmiary: 53 ja. Stan zachowania wynosi około 5%. Brakuje wielu grup rzeczowych w wydziałach domenalnym i policyjnym oraz całego wydziału finansowego. Zespół składa się z trzech registratur będących faktycznie wydziałami urzędu.

Registraturę domenalną czyli Wydział I tworzy siedem niewielkich grup rzeczowych.

Grupa I „Organizacja administracji” liczy 3 jednostki z lat 1782–1833: i zawiera akta kontroli urzędu i domeny, przyłączenia domeny bielickiej oraz nowej organizacji władz powiatowych.

Grupę IV „Prowadzenie ksiąg wieczystych i tabel prestacyjnych” stanowi tylko jeden poszyt z lat 1779–1784 zawierający różne materiały będące podstawą wpisów do ksiąg wieczystych.

Grupa VIII „Stosunki własnościowe” składa się z dwu ja. z lat 1821–1830: regulacja stosunków własnościowych w Wężynie, nadanie dziedziczne zagród w Krośnie i Aniołowie.

Grupa X „Separacje gruntów”: 3 ja. z lat 1769–1849, zniesienie wspólnot wiejskich, porozumienie w sprawie gruntów folwarcznych i innych posiadłości, reces separacji gruntów we wsi Dąbkowo.

Grupa XI „Wydzierżawianie i zbycie nieruchomości”: dwie ja. z lat 1818–1836, sprzedaż osadnikom lasów cieszyńskich, zapłata za drzewostan, wydzierżawianie lub zbycie ziemi.

Grupa XIV. „Sprawy graniczne”, cztery ja. z lat 1713–1805: spory graniczne między wsiami, regulacja granic między wsią Skowrony a folwarkami Dolina i Klekotki, między folwarkiem Łączna a wsią Aniołowo oraz między wsiami Zielonka Pasłęcka i Talpity.

Grupa XVII. „Sprawy lasów i łowiectwa”: jeden poszyt z lat 1799–1809, informacje o wielkości lasów prywatnych i o osadach leśnych.

Registraturę policyjną czyli Wydział II tworzy także siedem grup rzeczowych.

Grupa I „Sprawy ogólne”, 5 ja. z lat 1799–1810: tabele statystyczne byłego urzędu domenalnego Bielica, informacje statystyczne o stanie domeny, wykazy tabelaryczne dawnych urzędników leśnych, sług kościelnych i szkolnych, spisy młynów, cegielni, wapniarni, hamerni, hut szkła, akta dotyczące pomiarów topograficznych w celu sporządzania mapy kraju.

Grupa VII „Policja budowlana”, 4 ja. z lat 1799–1869: produkcja dużych cegieł, wznoszenie solidnych budynków, kosztorysy budów, utrzymanie gościńca koło Góry Zamkowej.

Grupa IX „Policja wodna”, osiem poszytów z lat 1765–1874: oczyszczenie i obwałowanie rzeczek Elszka i Wąska, naprawy wałów, kosztorysy prac, rozdział świadczeń na naprawy wałów, wykorzystanie wysp na jeziorach Pienie i Sambród, wykonanie odpływu wody etc.

Grupa XI. „Policja przemysłowa”, trzy ja. z lat 1766–1811: sprawy regale młyńskiego i budowy młynów, sprawy fabryk i manufaktur na obszarze domeny.

Grupa XIII „Policja rolna”, 5 ja. z lat 1725–1806: sprawy hodowli owiec, uprawy drzew morwowych i produkcji jedwabiu, uprawy zbóż i drzew owocowych, bilansu zbożowego.

Grupa XV „Ogólne sprawy wojskowe”, dziewięć ja. z lat 1807–1823: świadczenia, podatki i szkody wojenne poniesione w okresie wojny z napoleońską Francją, obliczenia i likwidacja tychże szkód, wynagrodzenia za dostawy wojenne, pobór ludzi do obrony krajowej etc.

Grupa XX „Sprawy szkół”, dwie ja. z lat 1823–1846: budowa szkoły w Pasłęku oraz sprawa pozyskania ziemi dla szkół pod szkółki drzewek (liczne protokoły sejmiku powiatowego).

Registraturę finansową czyli Wydział III reprezentuje 1 księga rachunkowa wydzierżawionej domeny za rok gospodarczy 1778/1779 zawierająca wykazy dochodów, wydatków, spisy osadników oraz bilans.

13. Domänen Rent – Amt zu Dirschkeim, Kreis Fischhausen.

Urząd Domenalno-Rentowy w Dirschkeim, pow. Rybaki

Daty skrajne: 1796–1798, 1 ja., stan zachowania – około 1 promila. Zachował się tylko jeden poszyt zawierający skargi ludności wsi na ograniczanie pastwisk leśnych.

14. Domänen Rent – Amt zu Fischhausen.

Urząd Domenalno-Rentowy w Rybakach

[1380] 1753–1874, 83 ja., stan zachowania – 8%. Zespół składa się z akt trzech registratur. Registratura finansowa liczy 60 ja.: w sześciu grupach rzeczowych 1) sprawy graniczne, 2) problemy tabel prestacyjnych, 3) nabywanie ziemi, sprawy czynszów, danin i służb, 4) chałupnicy, 5) dzierżawa dwu majątków, 6) kanał młyński. Registraturę policyjną stanowi 6 ja.: sprawy ogólne, kościołów, rybactwa i statystyczne, policja wodna i przemysłowa. Registraturę konsystorialną tworzy 12 ja. w pięciu grupach rzeczowych: 1) daniny na rzecz kościołów i szkół, 2-4) sprawy kościołów w Heiligenkreutz, w Rybakach i w Thierenberg, 5) budowa i naprawa budynków kościelnych i szkolnych. Reszta to varia.

**15. Domänen Rent – Amt Grünhoff, Kreis Fischhausen.
Urząd Domenalno-Rentowy w Grünhoff, pow. Rybaki**

[1413] 1739–1829, 8 ja., stan zachowania – około 1%. Szczątek zespołu składa się z 5 grup rzeczowych. Grupę I „Stare akta” tworzą dwa poszyty z lat [1413] 1739–1802: osiemnastowieczne kopie starych nadań i zapisów. Grupę II „Sprawy graniczne” stanowi 1 ja. z lat 1767-1804: spory graniczne mieszkańców wsi Eisseln. III. „Ciężary i daniny domenalne”: z lat 1811–1818: akta dotyczące zniesienia pańszczyzny i danin na rzecz urzędu domenalnego. IV. „Drogi i mosty” tworzy jedna ja. z lat 1770–1816. Grupę V. „Sprawy kościelne i szkolne” stanowią trzy poszyty z lat 1742–1829 z aktami dotyczącymi utrzymania słomianych dachów oraz płotów we wsiach domeny a także pewne sprawy szkolne i kościelne parafii Rudau.

**16. Domänen Rent – Amt zu Kragau, Kreis Fischhausen.
Urząd Domenalno-Rentowy w Kragau, pow. Rybaki**

Daty skrajne: 1734–1818, rozmiary 5 ja., stan zachowania – około pół procenta. Dział „Generalia”: zbiory edyktów w sprawach hodowli owiec, pobierania akcyzy od uboju bydła, zboża i wina, ordynacja leśna. Dział „Specjalia” stanowi tylko jeden poszyt z aktami dotyczącymi budowy odpływu ze stawu.

**17. Domänen Rent – Amt zu Laptau, Kreis Fischhausen.
Urząd Domenalno-Rentowy w Laptau, pow. Rybaki**

1790–1803, 1 ja., stan zachowania – około 1 promila. Zachował się tylko jeden poszyt zawierający zapisy o przydziale drewna młynarzowi i karczmarzom z 4 wsi domeny.

**18. Domänen Rent – Amt zu Lochstädt, Kreis Fischhausen.
Urząd Domenalno-Rentowy w Lochstädt, pow. Rybaki**

1780–1784, 1 ja., stan zachowania – zaledwie 1 promil. Poszyt należy do grupy „Zapisy wieczyste” i zawiera spisy spustoszonych łąnów w dwu wsiach domeny.

**19. Domänen Rent-Amt in Balga, Kreis Heiligenbeil.
Urząd Domenalny w Baldze, pow. Święta Siekierka**

Daty skrajne zespołu: 1800–1841, rozmiary 1 ja. Stan zachowania wynosi około 1 promila. Tworzą ją trzy kontrakty dzierżawne zawarte między generalnym dzierżawcą domeny a poddzierżawcą – muzykiem miejskim ze Św. Siekierki.

**20. Domänen Rent – Amt zu Brandenburg, Kreis Heiligenbeil.
Urząd Domenalno-Rentowy w Pokarminie, pow. Św. Siekierka**

1746-1865, 27 ja. Stan zachowania wynosi około 3%. Zespół składa się z pozostałości siedmiu grup rzeczowych: 1) sprawy własności ziemi (księga ingrosacyjna), 2) akta dzierżawcy domeny, 3) naprawa tam, budżet urzędu, danina od ludności, spłata świadczeń realnych, 4) księgi rachunkowe urzędu domenalnego, 5) naprawa dróg i mostów, 6) militaria (rozliczenia zakwaterowania wojska w latach 1812–1813., organizacja pospolitego ruszenia w 1813 r.), 7) spisy wiernych płacących daniny kościelne.

**21. Domänen Rent – Amt zu Heiligenbeil.
Urząd Domenalno-Rentowy w Św. Siekierce**

1776–1871, 6 ja. Stan zachowania wynosi około 1%. Zachowały się pozostałości dwu grup rzeczowych: 1) sprawy własnościowe, 2) sprawy rejestrów dochodów urzędu.

**22. Domänenamt Natangen in Gundau, Kreis Wehlau”.
Urząd Domenalny w Gundau, powiat welawski**

Daty skrajne zespołu: 1797–1799, rozmiary: 1 ja.. Stan zachowania wynosi około 1 promila. Zachowana jednostka nie ma okładki ani karty tytułowej, bo jest fragmentem poszytu. Tworzą ją wykazy składek chłopskich na ubezpieczenie w domenalnej kasie przeciwpożarowej, spisy wpłat dla zakładu zaopatrzenia inwalidów i rozliczenia obowiązku dawania podwód jako służebności feudalnej chłopów.

VI. Zespoły domenalno-rentowe na obszarze rejencji gąbińskiej

**1. „Domänenamt in Darkehmen”.
Urząd Domenalny w Darkiejmach**

Daty skrajne zespołu: 1840–1858, rozmiary 1 ja. Stan zachowania można ocenić w przybliżeniu na 1 promil. Jednostkę tworzą akta dotyczące regulacji oraz likwidacji służb chłopskich na rzecz tamtejszego zamku i innych służebności chłopskich w domenie.

**2. Domänen Rent – Amt zu Dinglauken, Kreis Darkehmen.
Urząd Domenalno-Rentowy w Dinglauken, pow. darkiejmski**

1764–1829, 9 ja., stan zachowania około 1%. Zespół tworzą dwie szcztatkowe grupy rzeczowe: I. Sprawy własności oraz porozumienia (towarzystwo

ppóz., pastwiska leśne, zmiany właścicieli, podziały gruntów), II. Sprawy wojskowe (organizacja obrony krajowej).

**3. Domänen Rent – Amt zu Gudwallen, Kreis Darkehmen.
Urząd Domenalno-Rentowy w Gudwallen, pow. darkiejmski**

1783–1824, 15 ja. Stan zachowania – około 1%. Zespół stanowią resztki dwu grup rzeczowych: I. Sprawy własności i świadczeń (zapisy wieczyste dla mieszkańców 3 wsi, pomiary jednej wsi, podziały gruntów, wykazy posiadaczy ziemi, tabele świadczeń), II. „Straty wojenne” stanowi siedem poszytów z lat 1812–1818.

**4. Domänenamt in Friedrichsberg, Kreis Darkehmen.
Urząd Domenalny we Friedrichsbergu, pow. darkiejmski**

Daty skrajne: 1769–1770, rozmiary: 1 ja. Stan zachowania 1 promil. Poszyt tworzą akta rachunkowe wykonane przez dzierżawcę domeny.

**5. Domänen Rent – Amt zu Jurgaitschen, Kreis Darkehmen.
Urząd Domenalno-Rentowy w Jurgaitschen, pow. darkiejmski**

Daty skrajne: 1796–1819, rozmiar 2 ja., stan zachowania – około 2 promili. Zespół składa się z pozostałości dwu grup rzeczowych: I. Porozumienia w sprawach gruntowych, II. Sprawy kościoła (sprzedaż, protokoły, zarządzenia dotyczące kościoła w Judtschen).

**6. Domänen Rent – Amt zu Königsfelde, Kreis Darkehmen.
Urząd Domenalno-Rentowy w Königsfelde, pow. darkiejmski**

Daty skrajne: 1735–1779, 1 ja., stan zachowania około 1 promila. Poszyt tworzą protokoły, zarządzenia, spis łańców i gospodarzy dostarczających kościołowi drewno opałowe.

**7. Domänen Rent – Amt zu Buylien, Kreis Gumbinnen.
Urząd Domenalno-Rentowy w Buylien, pow. gąbiński**

Daty skrajne zespołu 1768–1819, rozmiary 15 ja., stan zachowania – około 2%. Są to pozostałości pięciu grup rzeczowych. I. Stan domeny (akta kontroli stanu spraw). II. Sprawy zdrowia (zwalczanie ospy i szkarlatyny). III. Sprawy kościołów i szkół (wyszczególnienie dziesięcin, naprawy budynków kościelnych i szkolnych). IV. Sprawy wojskowe (udział w budowie twierdzy piławskiej, kontrybucje i rekwizycje wojenne), V. Sprawy polityczne (wybór reprezentantów na sejm).

8. Domänen Rent – Amt zu Grünweitschen, Kreis Gumbinnen. Urząd Domenalno-Rentowy w Grünweitschen, pow. gąbiński

Daty skrajne 1739–1818, 15 ja., stan zachowania – 1–2%. Zespół stanowią pozostałości 8 grup rzeczowych: I. Uprawa drzew morwowych, II. Sprawy lasów (zarządzenia, instrukcje i inne akta), III. Sprawy młynów, IV. Stadniny koni, V. Sprawy poddanych, VI. Separacja gruntów i daniny, VII. Sprawy kościołów i szkół, VIII. Sprawy wojskowe i wojenne (przemarsze wojsk, podatek wojenny, kontrybucje i rekwizycje wojenne).

9. Domänen Rent – Amt zu Gumbinnen. Urząd Domenalno-Rentowy w Gąbinie

1753–1821, 35 ja., stan zachowania – 3–4%. Zespół tworzą resztki 6 grup rzeczowych: I. Świadczenia, służebności, ich likwidacja, separacje gruntów, II. Sprawy wydzierżawienia domeny, dochody i podatki, III. Sprawy dróg i mostów, IV. Sprawy podziałów i komasacji gruntów, V. Sprawy kościołów i szkół (deputaty, naprawa budynków, dziesięciny, założenie szkoły prywatnej), VI. Sprawy wojskowe (udział w budowie twierdzy piławskiej, aprowizacja armii francuskiej i rosyjskiej, kontrybucje i rekwizycje, organizacja obrony krajowej i polspolitego ruszenia).

10. „Domänenamt in Stanneitschen”, Kreis Gumbinnen. Urząd Domenalny w Stanneitschen, pow. gąbiński

Daty skrajne zespołu: 1734–1817, rozmiary: 5 ja., stan zachowania około 1%. Dwie jednostki z lat 1734–1817 stanowią pierwszą grupę rzeczową. Zawierają zarządzenia rejencji gąbińskiej w sprawach kościelnych i szkolnych. Drugą tworzą także dwa poszyty z aktami dotyczącymi spraw separacyjnych majątku skarbowego Gerwischken w latach 1774–1777. Piąta jednostka zawiera informacje o zakwaterowaniu i zaprowiantowaniu wojsk francuskich w 1812 roku.

11. „Domänen Rent-Amt in Wandlacken, Kreis Gerdauen”. Urząd Domenalny w Wandlacken, pow. gierdawski

Daty skrajne zespołu: 1786–1858, rozmiary zespołu: 2 ja., stan zachowania mniej niż 1%. Akta jednego poszytu (z lat 1786–1858) dotyczą wsi Gomiszkken mającej prawo chełmińskie. Drugi jest rejestrem pomiarów katastralnych wsi chłopskiej Loewenstein (dziś Lwowiec w powiecie kętrzyńskim).

12. Domänen Rent – Amt zu Heinrichswalde, Kreis Niederung. Urząd Domenalno-Rentowy w Heinrichswalde, pow. Niederung

1779–1880, 19 ja., stan zachowania – około 2%. Zespół stanowią pozostałości 6 grup rzeczowych. I. Wydzierżawianie uprawnień rybackich, II. Nadzór

nad rybołówstwem, III. Zbywanie uprawnień rybackich, IV. Wydzierżawianie i zbywanie gruntów domenalnych, V. Urząd policji domenalnej, VI. Varia: opłaty targowe w osadzie, skargi na nielegalne łowienie ryb, wykorzystywanie trzciny i sitowia przez ludność.

**13. Domänen Rent – Amt zu Kukerneese, Kreis Niederung.
Urząd Domenalno-Rentowy w Kukerneese, pow. Niederung**

1811–1819, 1 ja., stan zachowania – około 1 promila. Jednostka zawiera zarządzenia w sprawie nowego podziału administracyjnego powiatu i organizacji kasy powiatowej.

**14. „Domänenamt in Grumbkowkeiten, Kreis Pillkallen”.
Urząd Domenalny w Grumbkowkeiten, pow. piłkalski**

Data szczytunku zespołu: prawdopodobnie 1800 r., rozmiary: 1 ja., stan zachowania około 1 promila. Poszyt tworzą tabele zawierające wykazy wszystkich danin na rzecz państwa i świadczeń feudalnych.

**15. Domänen Rent – Amt zu Budupönen, Kreis Ragnit. Urząd.
Domenalno-Rentowy w Budupönen, pow. ragnecki**

1731–1814, 3 ja., stan zachowania – około 3 promili. Zachowały się tylko resztki 3 grup rzeczowych: 1) wykaz folwarków, wsi i majątków, 2) nadanie chłopu ziemi w zamian za pańszczyznę, 3) pobór danin kościelnych i opłat szkolnych w parafii Niebudzen.

**16. „Domänenamt in Kassigkehmen, Kreis Ragnit”.
Urząd Domenalny w Kassigkehmen, pow. ragnecki**

Daty skrajne: prawdopodobnie 1782–1802. Rozmiar zespołu: 1 ja., stan zachowania około 1 promila. Poszyt tworzą akta dotyczące folusza w osadzie Wischwill.

**17. Domänen Rent – Amt zu Danzkehmen, Kreis Stallupönen.
Urząd Domenalno-Rentowy w Danzkehmen, pow. stołupiański**

1746–1870, 7 ja., stan zachowania – około 1%. Zespół składa się ze szczytków dwu grup rzeczowych: I. Budowa karczem i daniny chłopskie, II. Zaopatrzenie i zakwaterowanie wojsk.

**18. Domänen Rent – Amt zu Göritten, Kreis Stallupönen.
Urząd Domenalno-Rentowy w Göritten, pow. stołupiański**

1742–1816, 13 ja., stan zachowania wynosi 1–2%. Zespół tworzą akta 4 grup rzeczowych: I. Dostawy zaopatrzenia dla wojska, II. Sprawy karczem, III. Sprawy wojskowe (tworzenie obrony krajowej i pospolitego ruszenia), IV. Sprawy kościołów i szkół wiejskich (spis wiernych parafii Bilderweitschen, budowa kaplicy w Stołupianach, akta dotyczące kościoła w Enzuhnen oraz szkoły).

**19. Domänen Rent – Amt zu Ballgarden, Kreis Tilsit. Urząd.
Domenalno-Rentowy w Ballgarden, pow. tyłżycki**

1745–1806, 8 ja., stan zachowania – około 1%. Zawartość stanowią pozostałości 3 grup rzeczowych: I. „Sprawy gruntowe”, II. „Sprawy rzeczne”, III. „Sprawy propinacyjne”.

**20. „Domänenamt in Baubeln”, Kreis Tilsit. Urząd Domenalny
w Baubeln, pow. tyłżycki**

Daty skrajne zespołu: 1767–1817, rozmiary: 5 ja., stan zachowania około 1%. Trzy jednostki stanowią grupę rzeczową „Księgi urzędowe” z lat 1767–1817: kontrakty dzierżawne dotyczące jezior domenalnych, regulamin domeny i cyrkularze oraz zapisy dziedziczne dla komorników. Drugą grupę tworzy jedna księga i jeden poszyt zawierające szczegółowe informacje z lat 1772–1798 o przysiółkach wsi należących do domeny.

**21. „Domänen Rent-Amt in Tilsit”.
Urząd Domenalno-Rentowy w Tyłży.**

Daty skrajne: 1736–1876, rozmiar: 7 ja., stan zachowania około 1%. Trzy poszyty zawierają akta dotyczące sprzedaży, wydzierżawiania i wykonywania uprawnień rybackich na wodach domeny w latach 1736–1864. Jeden tworzą generalia w sprawach taksowania, wydzierżawiania i zamiany gruntów leśnych w latach 1818–1870. Następną jednostkę stanowią pisma dotyczące danin domenalnych i podatków bezpośrednich oraz wszczynania postępowania egzekucyjnego. Ostatnie dwa poszyty z lat 1836–1873 zawierają zarządzenia, instrukcje, sprawozdania i protokoły w sprawach wydzierżawiania głównie lasów i łąk należących do dóbr domeny.

22. Domänen Rent – Amt zu Insterburg. Urząd Domenalno-Rentowy w Wystruci

[1490] 1685–1873, 3ja., stan zachowania wynosi mniej niż 1%. Zespół tworzą pozostałości 3 grup rzeczowych: I. Stara registratura (kopie dawnych nadań i inne stare akta), II. Świadczenia gruntowe (sprawa tabel prestacyjnych), III. Roszczenia mieszkańców.

Podsumowanie

Autorowi niniejszego artykułu udało się w latach 1994–1996 rozpoznać wśród dissolutów Archiwum resztki akt 30 urzędów domenalnych Prus Wschodnich. Część tych akt dołączył do innych, wstępnie w latach sześćdziesiątych XX wieku zinwentaryzowanych zespołów, a z części uformował kilkanaście dalszych. Mają one przeważnie charakter szczątkowy. W latach 1998–2004 autor opracował wszystkie zachowane zespoły domenalne w miarę możliwości zgodnie z układem nadanym niegdyś w registraturach. Za sukces trzeba uznać, że omówione wyżej zespoły udało się zinwentaryzować oraz zaopatrzyć niektóre inwentarze książkowe we wstępy, a pozostałe – w noty informacyjne. Teraz Archiwum Państwowe w Olsztynie ma w swym zasobie w pełni opracowane zespoły i szczątki sześćdziesięciu sześciu zespołów domenalnych. Opracowanie ułatwia badaczom swobodne korzystanie z akt. Stosunkowo obszerne omówienie zawartości zespołów domenalnych w niniejszym artykule daje wyobrażenie o ich przydatności badawczej.